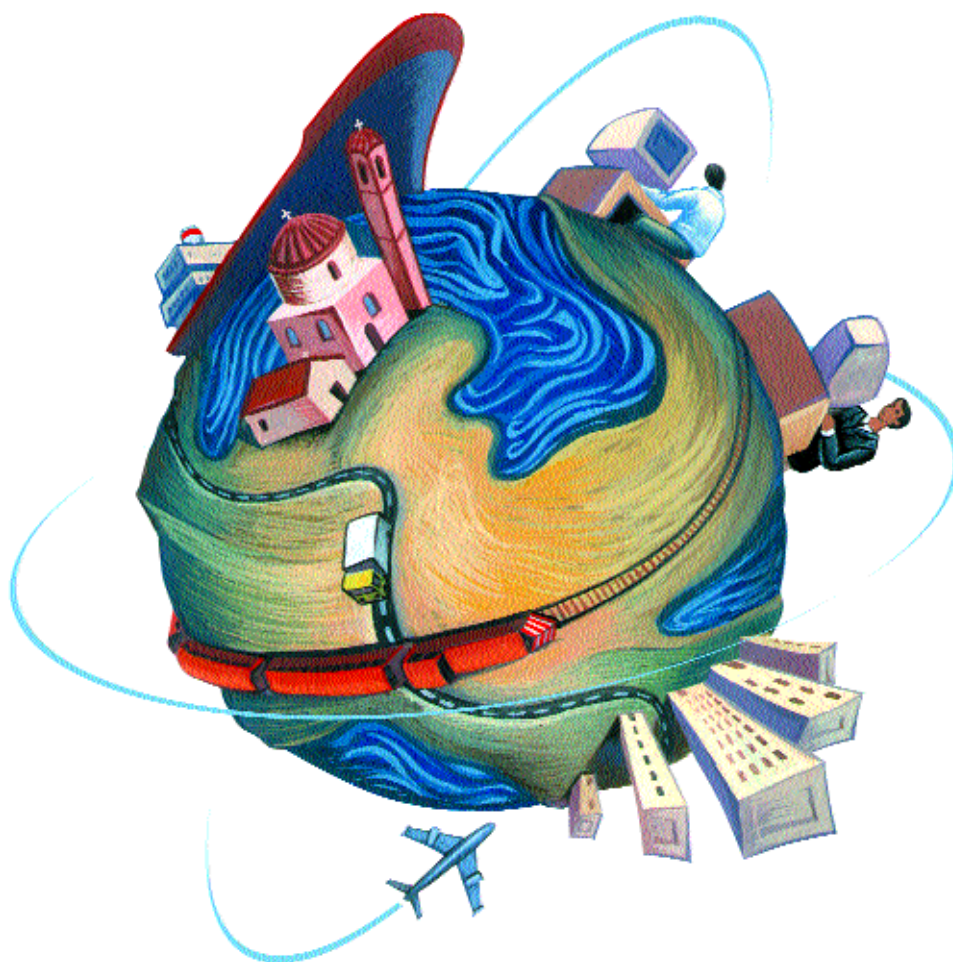

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΖΩΗ ΕΧΕΙ ΑΙΩΝΙΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

21

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΕΝΑΝ ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΗ

Σκοπός αυτής της διδακτικής ενότητας είναι:

- **Να κατανοήσετε ότι η τεχνολογία είναι δώρο του Θεού.**
- **Να γνωρίσετε τα χαρακτηριστικά του τεχνοκράτη.**
- **Να διαπιστώσετε τα κενά που προκύπτουν από τη στείρα προσκόλληση στην τεχνοκρατία.**
- **Να κατανοήσετε την πρόταση της Εκκλησίας για μια αληθινή στάση απέναντι στο πρόβλημα.**

¹¹ ἀγαθὴ σοφία μετὰ κληρονομίας καὶ περισσεΐα τοῖς θεωροῦσιν τὸν ἥλιον· ¹² ὅτι ἐν σκιᾷ αὐτῆς ἡ σοφία ὡς σκιά τοῦ ἀργυρίου, καὶ περισσεΐα γνώσεως τῆς σοφίας ζωοποιήσει τὸν παρ' αὐτῆς. ¹³ Ἰδὲ τὰ ποιήματα τοῦ Θεοῦ· ὅτι τίς δυνήσεται τοῦ κοσμήσαι ὃν ἄν ὁ Θεὸς διαστρέψῃ αὐτόν; ¹⁴ ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθωσύνης ζῆθι ἐν ἀγαθῷ καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακίας ἰδέ· καί γε σὺν τούτῳ σύμφωνον τούτῳ ἐποίησεν ὁ θεὸς περὶ λαλιᾶς, ἵνα μὴ εὔρῃ ὁ ἄνθρωπος ὀπίσω αὐτοῦ μηδέν. ¹⁵ Σὺν τὰ πάντα εἶδον ἐν ἡμέ-

«Ἡ σοφία εἶναι καλὴ ὅπως καὶ τὸ χρήμα, γι' αὐτοὺς πονοῦν πάνω στη γῆ. κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς σοφίας ὑπάρχει ἀσφάλεια, ὅπως καὶ κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τοῦ χρήματος. Ἡ σοφία ζωοποιεῖ ὅσους τὴν κατέχουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ωφέλεια γιὰ κείνους πονοῦν τὴ γνωρίζουν. Λάβε ὑπόψη σου τὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ. Κανείς δὲν μπορεῖ νὰ ισιώσῃ ὅτι ἐκεῖνος ἐκάνε στραβό. Στὸν καιρὸ τῆς εὐτυχίας νὰ χαίρεσαι, καὶ στὸν καιρὸ τῆς δυστυχίας νὰ σκέφτεσαι: Ὁ Θεὸς στέλνει καὶ τὴν εὐτυχία καὶ τὴ

ραις ματαιότητός μου· ἔστιν δίκαιος ἀπολλύμενος ἐν δικαίῳ αὐτοῦ, καὶ ἔστιν ἀσεδῆς μένων ἐν κακίᾳ αὐτοῦ.
¹⁶μὴ γίνου δίκαιος πολὺ καὶ μὴ σοφίζου περισσά, μήποτε ἐκπλαγῆς.
¹⁷μὴ ἀσεδήσης πολὺ καὶ γίνου σκληρός, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ τούτῳ, ¹⁸ἀγαθὸν τὸ ἀντέχεσθαι σε ἐν τούτῳ, καὶ γε ἀπὸ τούτου μὴ ἀνῆς τὴν χεῖρα σου, ὅτι φοβούμενος τὸν θεὸν ἐξελεύσεται τὰ πάντα. ¹⁹Ἡ σοφία βοηθήσει τῷ σοφῷ ὑπὲρ δέκα ἐξουσιάζοντας τοὺς ὄντας ἐν τῇ πόλει· ²⁰ὅτι ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν δίκαιος ἐν τῇ γῇ, ὅς ποιήσει ἀγαθὸν καὶ οὐχ ἁμαρτήσεται. ²¹καὶ γε εἰς πάντας τοὺς λόγους, οὗς λαλήσουσιν, μὴ θῇς καρδίαν σου, ὅπως μὴ ἀκούσης τοῦ δούλου σου καταρωμένου σε, ²²ὅτι πλεστάκις πονηρεύσεται σε καὶ καθόδους πολλὰς κακώσει καρδίαν σου, ὅπως καὶ γε σὺ κατηράσω ἑτέρους. ²³Πάντα ταῦτα ἐπείρασά ἐν τῇ σοφίᾳ· εἶπα Σοφισθήσομαι, ²⁴καὶ αὐτὴ ἐμακρύνθη ἀπ' ἐμοῦ μακρὰν ὑπὲρ ὃ ἦν, καὶ βαθὺν βάθος, – τίς εὗρήσει αὐτό; ²⁵ἐκύκλωσα ἐγώ, καὶ ἡ καρδία μου τοῦ γινῶναι καὶ τοῦ κατασκέψασθαι καὶ ζητῆσαι σοφίαν καὶ ψῆφον καὶ τοῦ γινῶναι ἀσεβοῦς ἀφροσύνην καὶ σκληρίαν καὶ περιφοράν. ²⁶καὶ εὗρίσκω ἐγὼ πικρότερον ὑπὲρ θάνατον, σὺν τὴν γυναιῖκα, ἣτις ἐστὶν θήρευμα καὶ σαγῆναι καρδία αὐτῆς, δεσμοὶ χεῖρες αὐτῆς· ἀγαθὸς πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ ἐξαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς, καὶ ἁμαρτάνων συλληφθήσε-

δυστυχία. Καὶ κανένας δεν γνωρίζει τι πρόκειται νὰ του συμβεῖ μετὰ. Καὶ τι δεν εἶδα στὴ διάρκεια τῆς μάταιης ζωῆς μου! Τὸν δίκαιο νὰ καταστρέφεται παρ' ὅλη τὴ δικαιοσύνη του καὶ τὸν ἀσεδῆ νὰ μακροημερεύει παρ' ὅλη τὴν κακία του. Γί' αὐτό λέω: Μὴ γίνεσαι πάρα πολὺ δίκαιος ἢ υπερβολικὰ σοφός. Γιατί νὰ κατασταραφεῖς; Μὴ γίνεσαι πάρα πολὺ κακός ἢ ἀνόητος. Γιατί νὰ πεθάνεις πρὶν τὴν ὥρα σου; Καλὸ εἶναι νὰ τηρεῖς συγχρόνως καὶ τὶς δύο αὐτὲς συμβουλές. Γιατί αὐτὸς ποὺ σέβεται τὸν Θεό, ἀποφεύγει τὶς υπερβολές. Ἡ σοφία βοηθᾷ τὸν σοφὸ περισσότερο ἀπὸ ὅσο δέκα κυβερνῆτες τὴν πόλιν. Γιατί δεν ὑπάρχει ἄνθρωπος δίκαιος πάνω στὴ γῇ, ποὺ νὰ κάνει πάντα μόνο τὸ καλὸ, χωρὶς ποτέ νὰ ξεστοχάει. Επίσης μὴ δίνεις προσοχὴ σὲ ὅλα ὅσα λένε οἱ ἄνθρωποι. Γιατί ἀλλιῶς κινδυνεύεις ν' ἀκούσεις τὸ δούλο σου νὰ σε δυσφημεῖ. Ἀλλωστε πολλὲς φορὲς – το ξέρεις καλὰ – κι ἐσύ εἶπες κακὸ γιὰ τοὺς ἄλλους. Ὅλα αὐτὰ τα ἐξέτασα με τὴ σοφία. Εἶπα: «θα γίνω σοφός», ἀλλὰ ἡ σοφία ἐφύγε μακριὰ μου.

Τὸ νόημα τῶν πραγμάτων εἶναι ἀπρόσιτο καὶ πολὺ βαθύ. Ποιὸς μπορεῖ νὰ το ἐξιχνιάσει; Ὡστόσο ἀφιερώθηκα ολόψυχα στὴ μελέτη καὶ στὴν ἐρευνα. Επιδίωξα νὰ μάθω τὴ σοφία καὶ τὴν αἰτία τῆς υπάρξεως τῶν ὄντων. Καὶ κατάλαβα πόση ἀσέβεια ὑπάρχει στὴν ἀφροσύνη καὶ

ται ἐν αὐτῇ. ²⁷ Ἰδὲ τοῦτο εὗρον, εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής, μία τῇ μιᾷ τοῦ εὐρεῖν λογισμόν, ²⁸ ὃν ἔτι ἐζήτησεν ἡ ψυχὴ μου καὶ οὐχ εὗρον· ἄνθρωπον ἔνα ἀπὸ χιλίων εὗρον καὶ γυναῖκα ἐν παῖσι τούτοις οὐχ εὗρον. ²⁹ Πλὴν ἰδὲ τοῦτο εὗρον, ὃ ἐποίησεν ὁ θεὸς σὺν τὸν ἄνθρωπον εὐθὺς, καὶ αὐτοὶ ἐζήτησαν λογισμὸν πολλοὺς».

πόση ηλιθιότητα στην ανοησία... Ζήτησα κάτι με επιμονή μα δεν το βρήκα. Δεν βρήκα έναν άνθρωπο σωστό ανάμεσα σε χίλιους. Ούτε μια γυναίκα ανάμεσα σ'όλες αυτές. Το μόνο που βρήκα είν'ετούτο: Ο Θεός έκανε τον άνθρωπο τίμιον και απλό, αλλά οι άνθρωποι έγιναν πολύ περίπλοκοι».

Εκκλ. 7, 11-29

Α. Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ: ΕΝΑ ΔΩΡΟ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

Όταν λέμε τεχνολογία εννοούμε ένα σύστημα γνώσεων, μεθόδων και τεχνικών μέσων για τη δημιουργία έργων και την παραγωγή αγαθών. Πολύ περισσότερο με τη λέξη αυτή κατανοούμε τον τρόπο, με τον οποίο ζει ο σημερινός άνθρωπος, με βασικά εργαλεία τα τεχνολογικά επιτεύγματα των τελευταίων δεκαετιών. Αυτό σημαίνει ότι ο σύγχρονος άνθρωπος χρησιμοποιεί ένα διαφορετικό τρόπο ζωής από ό,τι ο άνθρωπος πριν από αρκετές δεκαετίες, όπου ήταν δεμένος περισσότερο με παραδοσιακές αξίες. Δεν υπάρχει άνθρωπος σήμερα στον δυτικό κόσμο που να μη χρησιμοποιεί ατομικά και ομαδικά κάποιο από τα επιτεύγματα της τεχνολογίας: τηλέφωνο, ραδιόφωνο, τηλεόραση, υπολογιστή, αυτοκίνητο και τόσα άλλα που θα μπορούσε κανείς να απαριθμήσει. Οι νέοι ρυθμοί της ζωής όμως μέσα στον τεχνολογικό πολιτισμό αλλάζουν συνεχώς και τη ψυχοσύνθεση του ανθρώπου. Ένας έφηβος σήμερα ονειρεύεται το μέλλον του με βάση τις δυνατότητες που του δίνει η τεχνολογία και αυτό πολλές φορές γίνεται εις βάρος μιας αντίληψης που έχει για τη ζωή. Πολλοί νέοι ονειρεύονται μια ιδεώδη ζωή, κάτω από τις καλύτερες συνθήκες και οι ίδιοι ομολογούν ότι δεν θα τα καταφέρουν, επειδή οι ρυθμοί της ζωής και οι δυνατότητες «μέσα στον τεχνολογικό πολιτισμό» είναι διαφορετικές από αυτό που θέλουν. Αυτό σημαίνει ότι, ενώ αποδέχονται ό-

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

**τεχνολογία,
τεχνοκρατία,
τεχνοκράτης,
τεχνολογικός
πολιτισμός,
πνευματική
ζωή**

λα τα επιτεύγματα της τεχνολογίας ως απαραίτητα, διαπιστώνουν παράλληλα και τη δέσμευση που συνεπάγεται η αποδοχή της.

Δεν μπορούμε να μη δεχτούμε τον τεχνικό πολιτισμό ως δώρο του Θεού στον άνθρωπο. Είναι αποτέλεσμα της ευλογίας που έδωσε ο Θεός στον άνθρωπο να διαχειρίζεται όλα τα αγαθά της γης με τον προσφορότερο τρόπο για το δικό του καλό. Και χωρίς αμφιβολία έχει πολλές ανέσεις να του προσφέρει.

B. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΗΘΟΣ

Αν και η τεχνολογία ανύψωσε το βιοτικό, το κοινωνικό, το πολιτικό και το πολιτιστικό επίπεδο της ζωής, έφερε εν τούτοις μια ριζική αλλαγή στο ήθος του ανθρώπου, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο σκέφτεται και διώνει την ύπαρξή του. Τα επίπεδα στα οποία έχει αλλάξει το ήθος στον άνθρωπο είναι πολλά.

Μπορούμε να διαπιστώσουμε μια υποβάθμιση :

- Αισθητική, με την έλλειψη αρμονίας και ισορροπίας, με αντιαισθητικές κατασκευές, με έλλειψη αξιών και ομορφιάς.
- Βιολογική, με τη ρύπανση του περιβάλλοντος, διατάραξη της ισορροπίας στη φύση.
- Κοινωνική, με το πρόβλημα του υπερπληθυσμού, τη μηχανοποίηση της ζωής, την έλλειψη επικοινωνίας, το άγχος, τη μοναξιά.

Είναι χαρακτηριστικό της εποχής η στροφή προς τη θρησκευτικότητα, που, φαινομενικά παράδοξα, συνδυάζεται με μια αδυναμία πραγματοποίησης της αγιότητας στη ζωή των πιστών. Οι άνθρωποι στρέφονται προς τη θρησκεία γενικότερα, και κατά συνέπεια και προς την Εκκλησία, αλλά το δίδωμά τους παραμένει πολύ φτωχό, ίσως και νόθο.

Αρχιμ. Αρσενίου, Η αγιότητα και ο πολιτισμός της πληροφορίας, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1994, σ.118

- Ηθική, με τους πολέμους, τις συγκρούσεις, τους ανταγωνισμούς, την ανελευθερία, την ανευθυνότητα.
- Ψυχολογική, με την απομόνωση, τον εγωισμό, τον ατομικισμό, την αδιαφορία, την ανία, την παθητικότητα, την ανασφάλεια, το υπαρξιακό άγχος.
- Πνευματική, με την αποπνευματοποίηση του ανθρώπου, τη διαστροφή του νου και της συνείδησης, τη μονόπλευρη μόρφωση, την έλλειψη ασκητικότητας.

- Προσωπική, με τον ωφελιμισμό, την υποκρισία, την εκμετάλλευση.

Τελικά, ο άνθρωπος βρήκε την τεχνολογία ως καλύτερη εκδοχή για τη ζωή του και έχασε το ήθος του.

Γ. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΗ

Στην περίπτωση που αποδέχεται κανείς την απόλυτη εξουσία της τεχνολογίας και την προτάσσει πάνω από κάθε εκδήλωση στη ζωή του, εμφανίζει έναν τύπο ανθρώπου που δεν είναι τόσο άγνωστος στις μέρες μας. Καταρχήν, προσπαθεί να ερμηνεύει τα πάντα στη ζωή του με γνώμονα και μόνο τη λογική. Όπως η τεχνολογία ερμηνεύεται λογικά, έτσι και κάθε εκδήλωση της ζωής του ανθρώπου (και όχι μόνο) ερμηνεύεται λογικά. Όλα λειτουργούν με έναν τρόπο μηχανιστικό. Οι ανθρώπινες σχέσεις, η φιλοσοφία της ζωής φιλτράρονται με τον ορθό λόγο. Αυτό κάνει τον τεχνοκράτη μονόπλευρο στην κρίση του, στις σχέσεις του με τους άλλους. Έτσι μεταβάλλεται σε ένα ανέραστο ον, που ούτε να αγαπήσει μπορεί, ούτε και να αγαπηθεί. Η μόνη διέξοδος που του απομένει είναι η απομόνωση, η μοναξιά και το δόσιμο σε ένα καθημερινό πρόγραμμα, λογικά κατασκευασμένο, με βάση το οποίο διαρκώς εργάζεται για να παράγει αγαθά, στην πραγματικότητα για να ξεφεύγει από τα ουσιαστικά υπαρξιακά του προβλήματα. Έτσι νομίζει ότι ασχολείται με την επιστήμη και τα επιτεύγματά της, με τη μηχανή, ουσιαστικά όμως αποθεώνει τη στείρα τεχνοκρατική του σκέψη με όλα τα επακόλουθά της.

Δ. ΨΥΧΙΚΑ ΚΕΝΑ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ: Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Όπως αναφέρει και το κείμενο στην αρχή του μαθήματος, ο τύπος του τεχνοκράτη διατρέχει τον κίνδυνο να μεταβάλλει το δώρο του Θεού σε θεό. Κινδυνεύει να χάσει την απλότητά του όταν αντί για χρήση κάνει κατάχρηση της τεχνολογίας. Αυτό φέρνει την απώλεια της πνευματικότητας. Η Εκκλησία στοχεύει να δημιουργεί ανθρώπους ολοκληρωμένους, δηλαδή πρόσωπα που να μπορούν να διαπιστώνουν τα δώρα που τους χάρισε ο Θεός, επομένως και την τεχνολογία, να τα παίρνουν στα χέρια τους και να τα διαχειρίζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να τους οδηγούν σε ένα αληθινό τρόπο ζωής. Η τεχνολογία δεν είναι εχθρός, αλλά ο τρόπος που μας κάνει να σκεφτό-

μαστε τη ζωή μας. Εχθρός μας π.χ. δεν είναι το αυτοκίνητο, αλλά το σκεπτικό που μας έκανε να το αγοράσουμε: ίσως η ικανοποίηση του εαυτού μας, του εγωισμού μας, η εκδίκηση κάποιου, η επίδειξη κ.λ.π. Ο Χριστός έδωσε ιδιαίτερη σημασία στον τρόπο με τον οποίο αξιοποιούμε καθετί που μας χάρισε ο Θεός, γι' αυτό και κατάργησε τη διάκριση που έκαναν οι Ιουδαίοι ανάμεσα σε καθαρά πράγματα στη ζωή μας και σε ακάθαρτα, σε θρησκευτικά και μη θρησκευτικά. Με τον τρόπο αυτό θέλησε να δοηθήσει τον άνθρωπο να αποβάλει τα ψυχικά κενά που δημιουργεί ο τύπος του μονοδιάστατου ανθρώπου.

Η πνευματική ζωή δεν αναφέρεται σ' ό,τι αφορά μόνο τους «θρήσκους», τη σημασία των οποίων κατάργησε, αλλά όλους τους ανθρώπους και επομένως και έναν τεχνοκράτη, αν θέλει να απολαμβάνει πραγματικά τα αγαθά του τεχνολογικού πολιτισμού.

ΤΙ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΞΕΧΑΣΩ

- **Η τεχνολογία είναι δώρο του Θεού στον άνθρωπο.**
- **Η τεχνολογία ανύψωσε το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων, αλλά δημιούργησε βασικά κενά.**
- **Ο τεχνοκράτης όταν δεν έχει ουσιαστικό περιεχόμενο και αναζητήσεις, γίνεται μονόπλευρος.**
- **Η πρόταση της Εκκλησίας για πνευματική ζωή δημιουργεί ολοκληρωμένους ανθρώπους.**

ΕΧΟΥΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΥΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ;

1. Πως αντιλαμβάνεστε την τεχνολογία ως δώρο του Θεού στον άνθρωπο;
2. «Το τέρας του Νέου (της τεχνολογίας) δεν είναι α-πνευματικό, στοχεύει άμεσα στην ανθρώπινη ψυχή, γι' αυτό και η αντιμετώπισή του είναι θέμα δυσκολότατο, αλλά και ζωτικής σημασίας για κάθε χριστιανό.» Πώς θα σχολιάζατε αυτήν την άποψη;
3. Αν λάβετε υπόψη τη σκιαγράφηση του τύπου του τεχνοκράτη, πώς βλέπετε τον εαυτό σας μέσα σ' αυτή;
4. Η πρόταση της Εκκλησίας σας βρίσκει σύμφωνους ή όχι και γιατί;

22

ΘΕΛΩ ΝΑ ΖΩ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ (ΚΟΙΝΟΒΙΟ ΚΑΙ ΕΝΟΡΙΑ)

Σκοπός αυτής της διδακτικής ενότητας είναι:

- **Να κατανοήσετε τη θλιβερή εικόνα της μοναξιάς και της περιθωριοποίησης του σημερινού ανθρώπου.**
- **Να αντιληφθείτε την αναγκαιότητα της κοινοτικής ζωής όπως τη διδάσκει η Εκκλησία.**

«Καὶ εἶπεν ὁ Θεός. Οὐ καλόν ἐστίναι τὸν ἄνθρωπον μόνον. Ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθόν κατ' αὐτόν»

«Ο Κύριος ο Θεός εἶπε: «Δεν είναι καλό να είναι ο άνθρωπος μόνος. Θα του φτιάξω ένα σύντροφο ὁμοιον μ'αυτόν»

Γεν. 2,18

«Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε, 2 μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πραότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ, 3 σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύ-

«Σας παρακαλῶ, λοιπόν, ἐγὼ που εἶμαι φυλακισμένος για τον Κύριο, να ζείτε με τρόπο ἀντάξιο εκείνον που σας κάλεσε στη νέα ζωή. Να ζείτε με ταπείνωση, πραότητα και υπομονή. Να ἀνέχεστε με ἀγάπη ο ἕνας τον ἄλλο και να προσπαθεῖτε να διατηρεῖτε, με την ειρήνη που σας συνδέει μεταξύ σας, την ε-

ματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.
4 Ἐν σῶμα καὶ ἔν Πνεῦμα, καθὼς καὶ
ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως
ὑμῶν· 5 εἷς Κύριος, μία πίστις, ἕν
βάπτισμα· 6 εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πά-
ντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων,
καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.»

Εφεσ. 4, 1-6

νότητα που δίνει το Πνεῦμα του Θε-
ού. Ένα σώμα αποτελείτε ὅλοι κι ἐ-
να πνεῦμα σας ενώνει, ὅπως και μια
εἶναι η ἐλπίδα σας για την οποία
σας κάλεσε ο Θεός. Ένας Κύριος ν-
πάρχει, μια πίστη, ένα βάπτισμα.
Ένας Θεός και Πατέρας ὅλων, που
κυριαρχεῖ σ' ὅλους, ενεργεῖ μέσα
απ' ὅλους και κατοικεῖ σε ὅλους
σας».

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

**μοναξιά,
περιθώριο,
κοινωνικότητα,
κοινωνία, κοινόδιο,
ενορία, σύναξη,
ευσεβισμός**

Α. Η ΜΟΝΑΞΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ ΩΣ ΕΚΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΦΥΣΗΣ

Αν και ὅλοι ομολογούν ὅτι ο ἄνθρωπος
εἶναι κοινωνικό ον και ἔχει πλασθεῖ ἀπὸ τον
Θεὸ να ζει μέσα σε κοινωνίες και να δημι-
ουργεῖ ὅ,τι καλύτερο για τον εαυτό του και
τους ἄλλους, εν τούτοις παρατηρεῖται το
φαινόμενο, μέσα στα πλαίσια των σύγχρο-
νων ρυθμῶν της ζωῆς, να φθάνει σε σημείο να κλείνεται στην ατομι-
κότητά του και να νιώθει ἀπέραντη μοναξιά. Η μοναξιά προέρχεται
ἀπὸ το γεγονός ὅτι ο ἄνθρωπος ἔχει μάθει να εἶναι αποκλειστικά ε-
ξαρτημένος ἀπὸ τους ἄλλους και ὄχι ἀπὸ το δημιουργό και θεό του.
Εἶναι το κενό που νοιώθει κάθε άτομο που στηρίζεται στους ἄλλους,
ὅταν δεν μπορεί να βρει κανέναν για να ακουμπήσει επάνω του και
να νιώσει ἀνεση, να βρει ψυχαγωγία ἢ ἐνίσχυση. Το εξαρτημένο άτο-
μο δεν ἔμαθε να ἀπασχολεῖται με χρήσιμο, παραγωγικό τρόπο. Ανα-
ζητά κάποιον ἄλλο να του δώσει διασκέδαση, ψυχαγωγία, ἀπασχό-
ληση και σιγουριά, για να μη χρειαστεί να δείξει ὅτι εἶναι ἀνίκανο να
αντιμετωπίσει μόνο του τον κόσμο. Γυρεύει κάποιον να τον πάρει ἀ-
πὸ το χέρι και να τον φέρει στα καταπράσινα λιβάδια της ἀπόλαυ-
σης. Ὅταν δει ὅμως ὅτι κανένας δεν του προσφέρει ἀμέριστη προσο-
χή και υποστήριξη, τότε τον κατακλύζει ἕνα ἐντονο συναίσθημα θα-
θιάς ἀπομόνωσης. Ἐτσι γίνεται ἄνθρωπος του περιθωρίου και εἶναι

εύκολο να τον κατακτήσουν, το αλκοόλ, τα ναρκωτικά, οι περιθωριακές ιδεολογίες. Στις περιπτώσεις αυτές φανερώνεται η πλήρης αδυναμία να επι-κοινωνήσει με τον άλλο, τον συνάνθρωπο: να μπορεί να βλέπει τον κόσμο όλο μέσα του και μέσα από αυτή την κοινωνία και την ουσιαστική σχέση να ολοκληρώνει τον εαυτό του και τους άλλους. Αν αυτό το τελευταίο είναι αποδεκτό ως μια αδιαμφισβήτητη αλήθεια και ένας σωστός δείκτης πορείας, τότε μπορεί κανείς να δεχτεί ότι αντίδοτο στη μοναξιά του σύγχρονου ανθρώπου είναι η αποδοχή της ανάγκης για μια κοινοτική ζωή.

B. Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Όπως παρατηρούμε στο κείμενο της Γένεσης, στην αρχή του μαθήματος, τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδας αποφασίζουν από κοινού (ποιήσωμεν) να δημιουργήσουν τον άνθρωπο ως κοινωνία προσώπων και θέτουν τις βάσεις για την κοινωνική ζωή τους. Έτσι, κατά το πρότυπο της κοινωνίας αγάπης της Θεότητας και οι άνθρωποι ζουν την πιο φυσική τους ζωή ως κοινωνία αγάπης. Είναι ένας ερωτικός τρόπος να κοινωνούν μεταξύ τους οι άνθρωποι και ως ένα σώμα να πορεύονται και να δημιουργούν τον δίο τους. Τίποτε πιο αναγκαίο από την κοινωνική ζωή, δηλαδή τον σύνδεσμο της αγάπης μεταξύ των προσώπων που απαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο. Αυτή η αγάπη και η ερωτική σχέση - με την ευρύτερη σημασία της λέξης - είναι που λείπει από πολλούς ανθρώπους του σήμερα και για τον λόγο αυτό δουλιάζουν στη μοναξιά τους.

Γ. ΤΑ ΜΟΝΑΧΙΚΑ ΚΟΙΝΟΒΙΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΟΡΙΑΚΗ ΖΩΗ

Μέσα στην ανθρώπινη ιστορία υπήρξαν περιπτώσεις όπου τονίστηκε η συλλογικότητα των ανθρώπων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων για τη συλλογικότητα και τη δημοκρατία. Αυτές οι αντιλήψεις όμως υπονομεύτηκαν από τρεις παθολογικές εκφράσεις της συλλογικότητας:

α) τη δουλεία, ότι δηλαδή η κοινωνία χωρίζεται στην ομάδα των λευθέρων και των σκλάβων,

β) τη θεώρηση των βαρβάρων ως «εκ φύσεως δούλων», δηλαδή ότι πέρα από εμάς υπάρχουν και κοινωνίες βαρβάρων που είναι από τη

« Χρειάζεται καμιά φορά να μετράμε τις κονδέντες μας, γιατί εύκολα πέφτουν με θύματα της δέσμευσης που περικλείουν και παρασυρόμαστε στο ταξίδι των νοημάτων που δε θελήσαμε ή δε φανταστήκαμε ποτέ... Βρεθήκαμε στο μπαρ που τραγουδάει ο Γιάννης, ένας δασκάλακος που τον είναι αδύνατο να γίνει Δάσκαλος με την έννοια που έχει η λέξη κι όχι το νόημα που περικλείει... Δε μας χωρούσε το κορμί μας και από πάνω τα ρούχα μας στενά. Το μπαρ θλιβερό, μας έπνιγε. Θέλαμε να φύγουμε για να γλιτώσουμε και εμείς δεν ξέραμε από τι... Η αλήθεια είναι πως δεν τη βρήκαμε με τίποτα. Κάποιος πέταξε την κονδέντα, ίσως και για πλάκα, να πάμε στο Άγιο Όρος. Όλοι τσιμπήσαμε, ο καθένας για τους δικούς του λόγους και γιατί ήμασταν πιωμένοι από απόγνωση, και κατά συνέπεια, δεκτικοί στο οποιοδήποτε ταξίδι και προπαντός στο αναπάντεχο... Το σήμαντρο χτυπούσε ρυθμικά και μας καλούσε στον Εσπερινό. Ο μοναχός Μακάριος μας εξήγησε πάλι: " Στην εκκλησία να έρθει όποιος θέλει, μην αναγκάζεστε επειδή βρίσκεστε στο μοναστήρι, δεν σας υποχρεώνει κανένας. Ο μοναχός δεν είναι όπως οι εκκλησιαστικοί παπάδες και δεσποτάδες. Δέχεται και σέβεται κάθε άνθρωπο έτσι όπως είναι. Δεν επιδιώκει, όπως αυτοί, να τον σώσει, ακόμα και με το στανιό...»

Δ. Παλαχρήστον, Το μοναστήρι να'ν καλά,
εκδ. Ίνδικτος, Αθήναι 1997

φύση τους σκλάβοι, και

γ) την αντίληψη ότι η γυναίκα είναι κατώτερη από τον άνδρα. Ο Χριστιανισμός κατήργησε την ταξική και εθνική ανισότητα και την ανισότητα των φύλων.

Στην Ορθοδοξία προτάθηκε ως ιδεώδες πρότυπο κοινωνικής ζωής το κοινόβιο και η ενορία. Και οι δύο αυτές περιπτώσεις διασώζουν τον άνθρωπο ως πρόσωπο μέσα σε μια κοινωνία αγάπης, όπως ακριβώς το πρότεινε ο Χριστός και βλέπουμε να εφαρμόζεται με τον τρόπο που συμβουλεύει ο Απ. Παύλος στο δεύτερο κείμενο στην αρχή του μαθήματος. Τα μέλη του κοινοβίου (κοινός + βίος) και της ενορίας, ανάλογα με τον τρόπο που ελεύθερα επιλέγει κανείς να ζήσει, οικοδομούν τον βίο τους μέσα σε ένα κλίμα συνδέσμου αγάπης και ειρήνης, ως ένα σώμα, με ταπείνωση, πραότητα και υπομονή καθώς και απέραντη ανοχή, διακονώντας ο ένας τον άλλο. Είναι αυτό που λείπει από τις σύγχρονες κοινωνίες και που αποτελεί αντίδοτο στο αίσθημα της μοναξιάς και της περιθωριοποίησης που νιώθει ο σύγχρονος άνθρωπος.

Δ. ΕΝΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗ ΣΥΝΑΞΗ

Κύτταρο της Εκκλησίας είναι η ενορία, δηλαδή η κοινωνία των προσώπων μιας συγκεκριμένης περιοχής. Σ' αυτήν την μικρή κοινωνία προΐσταται ένας πρεσβύτερος, δηλαδή ο ιερέας και η συνάντηση των προσώπων αυτών, όλων βαφτισμένων στο όνομα της Αγίας Τριάδας, είναι η ευχαριστιακή σύναξη. Η ευχαριστιακή σύναξη είναι η συνάντηση όλων στη Θεία Λειτουργία, όπου γίνεται η ανάμνηση του Σταυρού και της Ανάστασης του Χριστού και καλούνται όλοι να κοινωνήσουν Σώμα και Αίμα Χριστού, να κοινωνήσουν δηλαδή τον ίδιο τον Θεό. Έτσι, ανανεώνεται ο

«Κι αν η κοινωνία δεν είναι εντελώς ερειπωμένη, αν στο ανθρώπινο γένος δεν επικρατεί ένα μίσος τέλειο κι αμείλικτο του ενός προς τον άλλο, η μόνη κρυφή αιτία είναι η θεία Λειτουργία, που θυμίζει στον άνθρωπο την αγία κι ουράνια αγάπη του αδελφού προς τον αδελφό. Έτσι, όποιος θέλει να ενδυναμωθεί σ' αυτή την αγάπη, πρέπει να παρίσταται όσο μπορεί πιο συχνά, με φόβο, πίστη κι αγάπη σ' αυτό το Δείπνο της αγάπης...»

Νικολάϊ Γκόγκολ, Η Θεία Λειτουργία, Αθήνα 1962, σ. 100

σύνδεσμος της αγάπης μεταξύ Θεού και ανθρώπων και όλων μαζί μεταξύ τους, για να καταργείται η αίσθηση της παρουσίας της φθοράς και του θανάτου. Όταν κανείς έχει διαρκή και ουσιαστική σχέση με τον άλλον, νιώθει να ζει πραγματικά, να έχει νόημα η ζωή του, να καταργείται κάθε αίσθηση μοναξιάς και περιθωριοποίησης.

Ε. ΕΝΟΡΙΑΚΗ ΖΩΗ ΑΝΤΙΔΟΤΟ ΤΟΥ ΕΥΣΕΒΙΣΜΟΥ

Πολλοί νομίζουν ότι η πρόταση της Εκκλησίας για ενοριακή και κοινοδιακή ζωή είναι αυτόματα και πρόταση να αλλάξει κανείς εμφάνιση. Να γίνει ξαφνικά σοβαροφανής, αυστηρός, σκυθρωπός, γεμάτος «ευσέβεια», με πολλούς σταυρούς και κομποσχοίνια που θα αντικαταστήσουν τις ταυτότητες στον καρπό του χεριού. Η Ορθόδοξη πίστη μάς διδάσκει το εντελώς αντίθετο. Να δεχτεί κανείς να είναι ενεργό μέλος της ενορίας του σημαίνει να μαθαίνει καθημερινά ένα νέο τρόπο ζωής, όλο και πιο ουσιαστικό, που δεν αρκείται σε τύπους και εξωτερικά σχήματα, αλλά μαθαίνει να ζει με ένα ήθος που τον κάνει να μαθαίνει καθημερινά να ταπεινώνεται, να αντέχει, να υπομένει, να ασκείται στην αγάπη προς όλους και όλα, να ανέχεται και κυρίως να είναι αυστηρός μόνο στον εαυτό του. Η πραγματική ευσέβεια είναι χαρά και ελπίδα για τη ζωή με το Θεό και τους άλλους.

ΤΙ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΞΕΧΑΣΩ

- **Η μοναξιά και το περιθώριο περιέχουν την οδύνη της ανθρώπινης πτώσης.**
- **Η κοινοτική ζωή δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την αποφυγή της μοναξιάς.**
- **Ζωντανή έκφραση της κοινοτικής ζωής είναι το κοινόδιο και η ενορία.**
- **Η ενοριακή ζωή δεν είναι απλή ευσέβεια, αλλά εμπειρία αγάπης.**

ΕΧΟΥΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΥΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ;

1. Περιγράψτε τη ζωή ενός ανθρώπου που ζει στη μοναξιά.
2. Στην αφιέρωση του διβλίου του Δ. Παπαχρήστον, Το μοναστήρι να'ν'καλά, ο συγγραφέας προτρέπει: "Κι αν άπιστοι αδελφοί, παραμείνατε ορθόδοξοι». Τι εννοεί; Θα δεχόσαστε αυτή την προτροπή;
3. Τι θα σε εμπόδιζε να γίνεις ενεργό μέλος της ενορίας σου;
4. Είναι η κοινοδιακή ζωή πρότυπο κοινοτικής ζωής και γιατί;

23

ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΑΣ ΣΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Σκοπός αυτής της διδακτικής ενότητας είναι:

- **Να γνωρίσετε τι είναι τα μυστήρια της Εκκλησίας.**
- **Να συνειδητοποιήσετε ότι συμμετοχή στα μυστήρια σημαίνει συσσωμάτωση με το Χριστό.**
- **Να κατανοήσετε ότι η Εκκλησία είναι παρούσα με την αγιαστική της δύναμη σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής.**

1. Μάρκ. 1, 7-8

«καὶ ἐκήρυσσε (ο Ἰωάννης) λέγων· ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύνψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. Ἐγὼ μὲν ἐδάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ».

2. Β' Κορ. 1, 21-22

«ὁ δὲ θεοβαιοὺς ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν καὶ χρίσας ἡμᾶς Θεός, ὁ καὶ σφραγισμένος ἡμᾶς καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν».

Ἔρχεται ὕστερα ἀπὸ μένα αὐτός που εἶναι πιο ἰσχυρός και που ἐγὼ δεν εἶμαι ἀξίος να σκύνσω και να λύσω το λουρί ἀπὸ τα ποδήματά του. Εγὼ σας βάπτισα με νερό, ἐκεῖνος ὁμως θα σας βάπτισαι με Ἅγιο Πνεῦμα.

Κι ο Θεός, που στεριώνει και ἐμᾶς και ἐσᾶς στο Χριστό και μας ἐχρίσε λαό του, εἶναι ο ἴδιος που με τη σφραγίδα του μας ἐγγνᾶται το μέλλον και σαν πρόγενσή του δίνει μέσα στις καρδιές μας το Πνεῦμα.

Εγὼ αὐτό παρέλαβα ἀπὸ τον ἴδιο

3. Α' Κορ. 11, 23-26

«ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτί ἣ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε· λάβετε φάγετε· τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ἡμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστίν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε, ὡσάκις ἂν πίνετε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν».

4. Α' Τιμ. 4, 14

«μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου».

5. Ιωάν. 20, 22-23

«...λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον. Ἄν τινων ἀφήτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς· ἂν κρατῇτε, κεκράτηνται».

6. Ιακ. 5, 14-15

«ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου· καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα. Καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· καὶ ἡ ἁμαρτία ἢ πεποιηκώς, ἀφεθήσεται αὐτῷ».

7. Μάρκ. 10, 6-8

«ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως ἄρσεν καὶ θήλην ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ Θεός· ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προ-

τον Κύριο, καὶ αὐτό σας παρέδωκα· ὁ Κύριος Ἰησοῦς, τῇ νύχτα πον ἦταν να παραδοθεῖ στους σταυρωτές του, πήρε ψωμί, καὶ, αφοῦ ἔκανε ευχαριστήρια προσευχή, το ἔκοψε καὶ εἶπε: "Αὐτό εἶναι τὸ σῶμα μου, πον προσφέρεται για χάρη σας· αὐτό να το κάνετε στην ἀνάμνησή μου". Παρόμοια, ὅταν τελείωσε τὸ δείπνο, πήρε τὸ ποτήρι καὶ εἶπε: "Αὐτό τὸ ποτήριο εἶναι ἡ νέα διαθήκη πον ἐπικυρώνεται με τὸ αἷμα μου. Ὅποτε πίνετε αὐτό τὸ ποτήριο, να το κάνετε στην ἀνάμνησή μου".

Μην αφήνεις ἀχρησιμοποίητο τὸ χάρισμα πον ἔχεις καὶ πον σου δόθηκε ὅταν, ὕστερα ἀπὸ υπόδειξη των προφητῶν τῆς ἐκκλησίας, σε χειροτόνησαν οἱ πρεσβύτεροι.

Λάβετε Ἅγιο Πνεῦμα. Σε ὁποίους συχωρέσετε τὶς ἁμαρτίες, θα τους εἶναι συχωρεμένες· σε ὁποίους τὶς κρατήσετε ἀσυγχώρητες, θα κρατηθοῦν ἔτσι.

Εἶναι κάποιος ἀπὸ σας ἀρρωστος; Να προσκαλέσει τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας να προσευχηθοῦν γι' αὐτόν καὶ να τον αλείψουν με λάδι, επικαλούμενοι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου. Καὶ ἡ προσευχή πον γίνεται με πίστη θα σώσει τὸν ἀρρωστο· ὁ Κύριος θα τον κάνει καλά. Καὶ αν ἔχει κάνει ἁμαρτίες θα του τὶς συχωρέσει.

Απὸ τὴν ἀρχὴ ὁμως τῆς δημιουργίας, ὁ Θεός τοὺς δημιουργῆσε ἄντρα καὶ γυναῖκα. Γι' αὐτό ὁ ἄντρας θα εγκαταλείπει τὸν πατέρα του καὶ

σκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν».

τη μητέρα του, θα ενωθεί με τη γυναίκα του, και οι δύο θα γίνουν ένας άνθρωπος.

Α. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ ΣΩΜΑ "ΣΗΜΑΙ- ΝΕΤΑΙ ΕΝ ΤΟΙΣ ΜΥΣΤΗΡΙΟΙΣ"

Ο Απόστολος Παύλος περιγράφοντας την Εκκλησία την ονομάζει "Σώμα Χριστού" (Ρωμ. 12,5· Α' Κορ. 10,17· κεφ. 12), ένα σώμα δηλαδή του οποίου μέλη είναι όλοι οι πιστοί και κεφαλή ο Χριστός. Όπως κάθε σώμα, έτσι και το Σώμα του Χριστού, η Εκκλησία, έχει τις λειτουργίες του, τις ενέργειές του και τα έργα του, με τα οποία γεννάται, κινείται, τρέφεται και αυξάνει, συντονίζεται, θεραπεύεται και οδηγείται στην προκοπή και στην τελείωση. Αυτά είναι τα μυστήρια της Εκκλησίας. Κάθε μυστήριο θεμελιώνεται πάνω σε ένα φυσικό δεδομένο ή σε ένα ιστορικό γεγονός και προϋποθέτει την ελεύθερη συνεργασία του ανθρώπου. Για παράδειγμα, η Θεία Ευχαριστία στηρίζεται στα λόγια του Χριστού κατά τη διάρκεια του τελευταίου Του Δείπνου με τους μαθητές Του. Ο γάμος θεμελιώνεται στη φυσική ένωση ανάμεσα στον άνδρα και στη γυναίκα. Για κάθε μυστήριο υπάρχουν συγκεκριμένα υλικά στοιχεία που αγιάζονται και μεταμορφώνονται (νερό, λάδι, άρτος και οίνος κ.τ.λ.), όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα. Δεν είναι συνεπώς τα μυστήρια κάποιες μηχανιστικές ή μαγικές τελετουργίες της Εκκλησίας, που επινοήθηκαν για να επιφέρουν κάποια αποτελέσματα, αλλά οι ίδιες οι λειτουργίες του Σώματος του Χριστού και αφορούν σ' ολόκληρο το Σώμα και χαρακτηρίζονται από την πνευματικότητα, την υλικότητα και την ιστορικότητα. Παρ' ότι τους τελευταίους αιώνες επικράτησε η αντίληψη ότι υπάρχουν 7 μυστήρια της Εκκλησίας, οι Πατέρες ποτέ δεν καθόρισαν ένα συγκεκριμένο αριθμό μυστηρίων, απλά αναγνώρισαν κάποια από αυτά και τα περιέγραψαν ως προς τα αποτελέσματά τους. Όλα τα μυστήρια αφορούν όλα τα μέλη της Εκκλησίας, αφού με αυτά οι πιστοί και ο Χριστός γίνονται και παραμένουν ένα Σώμα, και τρία απ' αυτά, το Βάπτισμα, το

ΛΕΞΕΙΣ

ΚΛΕΙΔΙΑ

**Σώμα Χριστού,
λειτουργίες,
υλικότητα,
ιστορικότητα,
ελευθερία,
Θεία Ευχαριστία,
θεραπεία,
ανακαίνιση,
μεταμόρφωση.**

Χρίσμα και η Ιεροσύνη γίνονται μόνο για μια φορά στη ζωή του ανθρώπου και δεν επαναλαμβάνονται ξανά.

Β. Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Επειδή, όπως είπαμε, τα μυστήρια είναι οι λειτουργίες του Σώματος του Χριστού, κάθε λειτουργία κάνει μια ιδιαίτερη και αναντικατάστατη εργασία και με αυτόν τον τρόπο υπηρετεί όλο το Σώμα.

Έτσι,

- με το **Βάπτισμα** γίνεται ο άνθρωπος μέλος του Σώματος του Χριστού και συμμετέχει στο θάνατο και στην ανάστασή Του. Η τριπλή ανάδυση και κατάδυση στο νερό της κολυμπήθρας σημαίνει ότι ο βαπτιζόμενος πεθαίνει για τον παλιό κόσμο της αμαρτίας και ξαναγεννιέται στον κόσμο που κυριαρχεί η καινούρια ζωή την οποία φέρνει ο Χριστός (Ρωμ. 6,2-4). Το Βάπτισμα είναι η προίκα που δίνει ο Θεός στους ανθρώπους. Η αξιοποίηση όμως αυτής της προίκας, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, ανήκει στην ελεύθερη θέληση του ανθρώπου.
- με το **Χρίσμα**, τη σφραγίδα του Αγίου Πνεύματος, όπως ονομάζεται, δηλαδή την επάλειψη του βαπτισμένου με άγιο μύρο, ο νέος πιστός παίρνει τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος και συμμετέχει στα τρία αξιώματα του Χριστού: γίνεται βασιλιάς, προφήτης και ιερέας. Με αυτά τα εφόδια ο χριστιανός ξεκινά την πορεία του προς την τελείωση.
- το κέντρο της ζωής του Σώματος είναι η **Θεία Ευχαριστία**, που αποτελεί και τον άξονα όλων των μυστηρίων. Στην πρώτη μάλιστα Εκκλησία όλα τα μυστήρια ήταν συνδεδεμένα με τη Θεία Ευχαριστία. Αυτό το μυστήριο διενεργεί την ενότητα των μελών του Σώματος μεταξύ τους και με την κεφαλή, τον Χριστό και συγχρόνως αποτελεί την τροφή τους. Θεμελιώνεται στα λόγια του Χριστού στο Τελευταίο Δείπνο και είναι η βρώση και η πόση του σώματος και του αίματος του Χριστού και ταυτόχρονα, η πρόγευση της ίδιας της Βασιλείας του Θεού.

Με τα τρία αυτά μυστήρια, παρατηρεί ο Πατέρας της Εκκλησίας μας Νικόλαος Καβάσιλας, έχουμε μια παραστατική περιγραφή των βασικών λειτουργιών ενός σώματος, τη γέννηση (Βάπτισμα), την κίνηση (Χρίσμα) και την τροφή (Θεία Ευχαριστία).

- Με την **Ιεροσύνη** γίνεται ο κεντρικός συντονισμός όλων των λειτουργιών του Σώματος. Αυτή η εξουσία δίνεται με το Βάπτισμα σε όλα τα μέλη της Εκκλησίας (γενική ιεροσύνη), ενώ με τη χειροτονία των επισκόπων, των πρεσβυτέρων και των διακόνων γίνεται δυνατή η αύξηση και η προκοπή του Σώματος (ειδική ιεροσύνη). Δεν νοείται μάλιστα η ειδική ιεροσύνη μακριά ή αυτόνομα από το πλήρωμα της Εκκλησίας. Γι' αυτό και η ορθόδοξη παράδοση ποτέ δεν δέχτηκε την αντίληψη ότι το ιερατείο αποτελεί τον ενδιάμεσο ανάμεσα στον λαό και στον Θεό.
- Με την **μετάνοια και εξομολόγηση** γίνεται η αλλαγή της ζωής που είναι αντίθετη προς το θείο θέλημα και παρέχεται η άφεση των αμαρτιών από την Εκκλησία μέσω του επισκόπου ή του ιερέα που έχει το χάρισμα του πνευματικού πατέρα. Πρόκειται δηλαδή, για τη θεραπευτική λειτουργία του Σώματος, για τη διόρθωση των αρρωστημένων μελών του.
- Με το **ευχέλαιο** παρέχεται η άφεση των αμαρτιών και συγκεκριμένα η ψυχοσωματική υγεία, ύστερα από τη χρήση με αγιασμένο λάδι. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το ευχέλαιο είναι η συνέχιση των θαυματουργικών θεραπειών του Χριστού, ο οποίος πάντα δίδασκε ότι η αρρώστια είναι η ίδια η αμαρτία (Ιωάν. 5,14· 9,6· Μάρκ. 6,13).
- Με τον **γάμο**, ο οποίος στηρίζεται στο φυσικό δεσμό ανάμεσα στον άντρα και στη γυναίκα, το Σώμα συνεχίζει και ολοκληρώνει την ιστορική του πορεία προς την τελείωση, αφού συνέπεια της ένωσης ανάμεσα στον άντρα και στη γυναίκα είναι η γέννηση των παιδιών, που κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας αποτελεί αντίδοτο εναντίον του θανάτου.

Το Σώμα του Χριστού έχει φυσικά και άλλες μυστηριακές λειτουργίες, γι' αυτό η Καινή Διαθήκη κάνει λόγο ιδιαίτερα για "μυστήριο του Χριστού" και της Εκκλησίας του (Εφεσ. 3,1-13). Στην ιστορική, όμως, πορεία αυτού του ενός μυστηρίου μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες επιμέρους μυστηριακές λειτουργίες, όπως αυτές που αναφέρουμε παρακάτω αλλά και άλλες που δεν περιγράφουμε εδώ αναλυτικά.

- Με τη **μνήμη των νεκρών** και τη δέηση για τη συγχώρηση των αμαρτιών τους, που αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες εκδηλώσεις αγάπης του Σώματος, πραγματώνεται η αλήθεια ότι οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη του δεν διακόπτονται ούτε με τον ίδιο τον θάνατο. Έτσι, η Εκκλησία είναι Σώμα "ζώντων και τεθνεώτων", επίγεια ή στρατευμένη και θριαμβεύουσα.
- Με τη **μοναχική κουρά**, με την οποία γίνεται κανείς μοναχός, εισάγεται το ήδη βαπτισμένο μέλος σε μια πορεία διαρκούς μετάνοιας και μνήμης του Θεού. Αυτό το χάρισμα διαχέεται σε όλα τα μέλη του Σώματος ως ενίσχυση και φωτισμός και εμπλουτίζει την ιστορική πορεία του Σώματος, αφού την προφυλάσσει από τον κίνδυνο κατάρρευσης.

Γ. ΕΧΟΥΝ ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΜΟΥ ΖΩΗ;

Με την παραπάνω περιγραφή εύκολα μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι με τα μυστήριά της η Εκκλησία είναι παρούσα σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής. Μάλιστα οι κυριότεροι σταθμοί στη ζωή του ανθρώπου (γέννηση, γάμος, αρρώστια, θάνατος) συνδέονται με ένα μυστήριο της Εκκλησίας. Ακόμα σημαντικότερη είναι η παρατήρηση ότι με τα μυστήρια επιβεβαιώνεται η ενότητα σώματος και ψυχής, αφού ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται μέσα σ' αυτά ως ενιαία ψυχοσωματική οντότητα. Δεν αντιμετωπίζεται, δηλαδή, ο άνθρωπος ως ένα πνευματικό ον μόνο, αλλά και ως ένα υλικό ον που έχει και υλικές ανάγκες, όπως την κίνηση, την τροφή, τη σωματική υγεία, τη θεραπεία των αρρωστιών του.

Είναι αλήθεια ότι στη σημερινή εποχή που τα μυστήρια είναι ξεκομμένα από τον βασικό τους άξονα, τη Θεία Ευχαριστία, πολλές φορές στα μάτια του απλού κόσμου εμφανίζονται σαν απλές τελετές που δρουν μάλιστα με μαγικό σχεδόν τρόπο. Μπορεί κάποιες φορές να το διαπιστώσει κανείς αυτό σε μια δάπτιση ή σε ένα γάμο, όταν εμφανίζονται να γίνονται σαν ένα κοινωνικό μόνο γεγονός. Ακόμα, όμως, και αν μερικές φορές συμβαίνει αυτό, η ενέργεια και οι χάριτες του Θεού δίνονται στον άνθρωπο σαν μια δυνατότητα για την προκοπή όλου του Σώματος της Εκκλησίας.

Δ. ΤΙ ΓΙΝΕΤΑΙ ΟΜΩΣ ΜΕ ΤΟΝ "ΕΞΩ" ΚΟΣΜΟ;

Δεν έχουν όμως σημασία και σπουδαιότητα τα μυστήρια μόνο για τα μέλη της Εκκλησίας. Αντίθετα, αφορούν όλους τους ανθρώπους ή καλύτερα ολόκληρη την κτιστή δημιουργία του Θεού. Με αυτά η Εκκλησία φανερώνεται ως η εμπροσθοφυλακή εναντίον των δυνάμεων που διαβρώνουν την κτίση και την οδηγούν στη φθορά και την καταστροφή. Τα μυστήρια υπάρχουν για τη ζωή ολόκληρου του κόσμου. Όχι όμως για μια ζωή που χαρακτηρίζεται από τη μυρωδιά του θανάτου, αλλά για την πραγματική ζωή που βρίσκεται στη σχέση με τον Θεό. Γι' αυτόν τον λόγο, η Εκκλησία με τα μυστήριά της πρώτιστα αγωνίζεται για τη θεραπεία, την ανακαίνιση και τη μεταμόρφωση του κόσμου όλου για να μπορέσει ο κόσμος να ζήσει και όχι να καταστραφεί. Αυτός, όμως, ο αγώνας είναι αδιάκοπος και επίπονος και συνεπάγεται μακροχρόνια αναμονή και εναλλαγή χαράς και πόνου. Έχει όμως τη δεδαιότητα η Εκκλησία, επειδή ακριδώς αυτή τη μεταμόρφωση την ενεργεί ο ίδιος ο Θεός, ότι ο αγώνας αυτός θα οδηγήσει τελικά στο θρίαμβο του νέου κόσμου πάνω στον παλιό, στην επικράτηση δηλαδή της Βασιλείας Του μέσα στον κόσμο.

ΤΙ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΞΕΧΑΣΩ

- Τα μυστήρια είναι οι ίδιες οι λειτουργίες του Σώματος του Χριστού: η γέννηση, η κίνηση, η τροφή, ο συντονισμός, η αύξηση, η θεραπεία κ.λπ. Ουσιαστικά λόγος στην Καινή Διαθήκη γίνεται μόνο για το "μυστήριο του Χριστού" και της Εκκλησίας του.
- Κέντρο και άξονας όλων των μυστηρίων είναι η Θεία Ευχαριστία, αφού με αυτή τρέφεται το Σώμα και προγεύεται τον νέο κόσμο της Βασιλείας του Θεού.
- Η Εκκλησία με τα μυστήριά της είναι παρούσα στους κυριότερους σταθμούς της ζωής του ανθρώπου και σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας.
- Μέσα από τα μυστήρια το Σώμα του Χριστού πραγματώνει σταδιακά τη θεραπεία, την ανακαίνιση και τη μεταμόρφωση του κόσμου σε Βασιλεία του Θεού.

ΕΧΟΥΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΥΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ;

1. "Εγώ είμαι χριστιανός αλλά δεν έχω καμιά σχέση με την Εκκλησία". Μπορεί να σταθεί μια τέτοια άποψη; Γιατί;
2. Γιατί δε μπορώ να ονομάζομαι χριστιανός αν δεν ευλογήσει το γάμο μου η Εκκλησία ή αν δε βαπτίσω τα παιδιά μου;
3. "Εγώ είμαι άνθρωπος και έχω και υλικές ανάγκες". Ενδιαφέρεται η Εκκλησία για τις ανάγκες μου αυτές;
4. Πώς κρίνεις την άποψη ότι η Εκκλησία δείχνει το ενδιαφέρον της και την αγάπη της για τον κόσμο πρώτιστα με τα μυστήριά της;

24

ΤΙΠΟΤΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΤΥΧΑΙΟ ΚΑΙ ΕΦΗΜΕΡΟ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ

Σκοπός αυτής της διδακτικής ενότητας είναι:

- **Να αντιληφθείτε ότι ο κόσμος και ο άνθρωπος είναι δημιουργήματα της ελευθερίας και της αγάπης του Θεού.**
- **Να συνειδητοποιήσετε ότι ο Θεός δεν προαποφασίζει τη μοίρα της ανθρωπότητας, αλλά επεμβαίνει στην ιστορία για να σώσει τον άνθρωπο.**
- **Να κατανοήσετε ότι η ιστορία είναι συνδημιουργία Θεού και ανθρώπου με τελικό στόχο τη μεταμόρφωση του κόσμου.**

³Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλόγησας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ, ⁴καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ ⁵προορίσας ἡμᾶς εἰς νίκοις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, ⁶εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἔχαριτώσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἡγαπημένῳ. ⁷ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν πα-

Εὐλογημένος να εἶναι ὁ Θεός, ὁ Πατέρας τὸν Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, πον μας δώρισε μέσω τοῦ Χριστοῦ πλούσιες τις εὐλογίες τοῦ, πνευματικές καὶ οὐράνιες. Μας διάλεξε με τὴν ἀγάπη τοῦ, πρὶν θεμελιώσει τὸν κόσμον, να γίνουμε δικοὶ τοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀψεγάδιαστοι στὴν τελικὴ τοῦ κρίση. Μας προόρισε για παιδιά τοῦ δια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, σύμφωνα με τὸ καλόδουλο για μας θέλημά τοῦ, ὥστε να τὸν νυμνούμε για τὴν πλούσια χάρη τοῦ, πον μας δώρισε με τὸν ἀγαπημένο τοῦ Υἱό. Μας λευτέρωσε με τὸ αἷμα

ραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ⁸ ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσῃ, ⁹ γνωρίζας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ.

Εφεσ. 1, 3-9

τον Χριστού, μας συγχώρεσε τις αμαρτίες με την πλούσια χάρη που μας τη σκόρπισε περίσσια, μαζί με κάθε λογής φρόνηση και γνώση. Μας έκανε γνωστό το μυστικό του θέλημα, που με αγαθότητα προσχεδίασε να πραγματοποιήσει με το έργο του Χριστού.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

**σχέδιο Θεού, αγάπη
ελευθερία, ιστορία
διαχειριστής
συνδημιουργός
αλλαγή, ανακαίνιση
μεταμόρφωση**

Α. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

Στο πρώτο άρθρο του Συμβόλου της Πίστεως μας ("Πιστεύω") καταγράφεται η πεποίθηση της Εκκλησίας ότι ο Θεός είναι ο δημιουργός του ουρανού και της γης και όλων των ορατών και αοράτων δημιουργημάτων. Στην Παλαιά Διαθήκη μάλιστα, γίνεται σαφές ότι ο Θεός, σύμφωνα με ένα

συγκεκριμένο σχέδιο, δημιουργεί τον κόσμο ελεύθερα και από αγάπη στο τελευταίο του δημιούργημα, τον άνθρωπο. Στον άνθρωπο δίνεται από το Θεό η ικανότητα να δημιουργεί και να είναι κυρίαρχος πάνω στη γη (Γεν. 1,28). Αυτή η κυριαρχία σήμαινε να φροντίζει και να διακυβερνά τη φύση και να παίρνει από αυτή ό,τι του ήταν αναγκαίο για να ζει, χωρίς όμως να την καταστρέφει. Η σχέση αυτή ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση βεβαιώνεται και από μια άλλη εικόνα: ο άνθρωπος καλείται να δώσει ονόματα στα ζώα (Γεν. 2,19-20). Μέσα από αυτή την εικόνα ο Θεός προτρέπει τον άνθρωπο με τη δράση του να κυριεύσει την κτίση, και αυτό θα αποτελέσει την αφετηρία της ιστορικής και πολιτιστικής του διαδρομής μέσα στον κόσμο. Ο άνθρωπος, δηλαδή, καλείται από το Θεό να δημιουργήσει τη δική του ιστορία. Αυτό, όμως, δε σήμαινε ότι ο Θεός εγκατέλειψε τη δημιουργία στην τύχη της. Μάλιστα, όταν ο άνθρωπος με την πτώση του παραποίησε τη ζωή και την ιστορία, ο Θεός παρενέβη μέσα στην ιστορία με στόχο να συνεχίσει και να ολοκληρώσει το σχέδιό του για όλη τη δημιουργία.

Β. Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Στα διάφορα θρησκευόμενα και στις μυθολογίες των αρχαίων πολιτισμών διαπιστώνει κανείς ποικίλες αντιλήψεις για τη σχέση του Θεού με την ανθρώπινη ιστορία. Σε κάποιες περιπτώσεις, ο Θεός αδιαφορεί τελείως για την ιστορική πορεία του ανθρώπου ή θέτει κάποιους νόμους, κάτω από τους οποίους εκτυλίσσεται η ιστορία σε επαναλαμβανόμενους κύκλους. Για κάποιες άλλες αντιλήψεις, ο Θεός προαποφασίζει τη μοίρα της ανθρωπότητας και αφήνει τους ανθρώπους να αυταπατώνται ότι δήθεν η ιστορία προχωρεί με τις δικές τους επιλογές. Στις περιπτώσεις αυτές ή ο Θεός είναι τελείως ξένος από την ιστορία, ή τα γεγονότα επαναλαμβάνονται μέσα στους αιώνες με αρνητική συνήθως εξέλιξη ή ο άνθρωπος είναι μια άδουλη μαριονέτα σε ένα έργο που έχει γράψει ο Θεός. Μέσα στη Βίβλο, η εικόνα που έχουμε για τη σχέση του Θεού με την ανθρώπινη ιστορία είναι τελείως διαφορετική. Εδώ ο Θεός βεβαιώνει την ευθύγραμμη πορεία του κόσμου και της ιστορίας και δρα μέσα σ' αυτήν, κατευθύνοντάς την προς έναν τελικό σκοπό.

Μετά το προπατορικό αμάρτημα ο Θεός εκλέγει τον Αβραάμ και έναν καινούριο λαό, τον ισραηλιτικό, με τον οποίο συνάπτει συμφωνία-διαθήκη με στόχο αυτός ο λαός να γίνει ο φορέας των θεϊκών ευλογιών και να διοχετευθούν απ' αυτόν οι ευλογίες προς όλα τα έθνη. Μέσα από την ιστορική πορεία αυτού του λαού, που περιγράφει η Παλαιά Διαθήκη, φανερώνεται η παρουσία του Θεού: στην ιστορία των Πατριαρχών, στην έξοδο από την Αίγυπτο, στην παράδοση του Νόμου στο Σινά, στην πορεία μέσα από την έρημο στη γη της επαγγελίας. Ταυτόχρονα φανερώνεται η ανθρώπινη ελευθερία που εκφράζεται είτε στη συμμετοχή του λαού στο θεϊκό σχέδιο είτε στην απροθυμία να συνεργαστεί με το Θεό. Στη δεύτερη περίπτωση, οι προφήτες καλούσαν τον λαό με τα λόγια του Κυρίου ("τάδε λέγει Κύριος") σε διόρθωση της ιστορικής τους πορείας και οραματίζονταν το μέλλον του ερχομού του Μεσσία. Και όταν πλέον είχε φτάσει ο κατάλληλος καιρός για την πιο αποφασιστική θεϊκή επέμβαση, ο Θεός έστειλε στον κόσμο τον Υιό του, με την ενανθρώπιση, το έργο, τη Σταύρωση και την Ανάσταση του οποίου μπήκαν οι βάσεις για την ανανέωση της ανθρώπινης ιστορίας και την ολοκλήρωση του σχεδίου του Θεού.

Γ. Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΣΥΝΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Μέσα στην ιστορική πορεία του Ισραήλ και στη συνέχεια του νέου

λαού του Θεού, της Εκκλησίας, φαίνεται ότι το θεϊκό σχέδιο ποτέ δεν επιβλήθηκε με τη βία πάνω στους ανθρώπους, αλλά πάντα στηριζόταν στην ελεύθερη συγκατάθεσή τους για συνεργασία, αφού ο Θεός δεν προαποφασίζει τη μοίρα κανενός ανθρώπου ή λαού. Άλλες φορές οι άνθρωποι συνεργάζονται στο σχέδιο του Θεού και απολαμβάνουν τις ευλογίες από αυτή τη συνεργασία και άλλες φορές φανερώνουν την ανθρώπινη μικρότητα απέναντι στην αγάπη του Θεού. Βλέπουμε, για παράδειγμα, ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή, τον δυνατό να εκμεταλλεύεται και να καταπιέζει τον αδύναμο, κάποιους "να πατούν πάνω και σε πτώματα ακόμα" για να εξασφαλίσουν περισσότερα κέρδη, να γίνονται πόλεμοι στηριγμένοι στο "δίκαιο" του ισχυρότερου, την τεχνολογία και την επιστήμη να χρησιμοποιούνται για τον απανθρωπισμό του ανθρώπου. Παράλληλα, όμως, βλέπουμε και την Εκκλησία να υπηρετεί αθόρυβα τον κόσμο με αγάπη και συμπόνια για τις πληγές του και τα προβλήματά του. Σε κάθε όμως περίπτωση, ο άνθρωπος με τη στάση του δημιουργεί την ιστορία του είτε σε συνεργασία είτε σε αντίθεση με τον Θεό.

Πάντα έτσι προχωρεί η ιστορία: ο άνθρωπος δημιουργεί και δημιουργείται μέσα σ' αυτήν και συνεχίζει σαν ένας μικρός θεός το έργο του Δημιουργού του. Οι αποφάσεις και οι πράξεις κάθε ανθρώπου, όσο "ασήμαντος" κι αν θεωρείται αυτός, επηρεάζουν την πορεία ολόκληρου του κόσμου. Την ιστορία σε τελική ανάλυση τη γράφουν ασήμαντοι άνθρωποι μέσα από τους οποίους αναδεικνύονται οι ηγέτες που δάξουν τη σφραγίδα τους στα γεγονότα. Γι' αυτόν το λόγο η προσωπική ευθύνη κάθε ανθρώπου απέναντι στον κόσμο και την ιστορία είναι τεράστια.

Δ. Ο ΤΕΛΙΚΟΣ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ

Η ιστορία μένει χωρίς νόημα, αν θεωρηθεί σαν μια αναγκαστική από τα πράγματα εξέλιξη ή σαν μια αιώνια, χωρίς τέλος επανάληψη γεγονότων ή σαν μια αρνητική πορεία προς την καταστροφή και τον αφανισμό. Η διβλική, όμως, θεώρηση της ιστορίας ως του πεδίου όπου από κοινού δρουν Θεός και ανθρωπότητα, δίνει σ' αυτήν νόημα και σκοπό: **κατευθύνεται προς ένα αίσιο τέλος-σκοπό, την ανακαίνιση και τη μεταμόρφωση του κόσμου σε Βασιλεία του Θεού**, δηλαδή σε έναν καινούριο κόσμο όπου θα κυριαρχεί η αγάπη, η δικαιοσύνη, η ειρήνη και η αδελφσύνη και θα απουσιάζει το κακό, η αμαρτία, η φθορά και ο θάνατος. Μέσα από αυτή την προοπτική και το όραμα, ο

άνθρωπος που συνεργάζεται με το Θεό απορρίπτει διλήμματα και νοοτροπίες που οδηγούν σε απαισιόδοξες στάσεις, σαν τη γνωστή "δεν γίνεται τίποτα, αυτός ο κόσμος δεν μπορεί να αλλάξει". Είναι γεγονός ότι πολλές φορές το σχέδιο του Θεού φαντάζει εξωπραγματικό και ανεδαφικό. Η ιστορία όμως έχει αποδείξει πως, αν και το κακό φαίνεται να κυριαρχεί, μεμονωμένοι άνθρωποι ή μειονότητες, με τη βοήθεια του Θεού και με την ιστορική τους δράση, άλλαξαν την πορεία των γεγονότων.

Ο Θεός μας έχει υποσχεθεί ότι θα ολοκληρώσει το σχέδιό του για την ανακαίνιση και τη μεταμόρφωση του κόσμου με τον ερχομό της Βασιλείας του. Ήδη μέσα στην ιστορία μπορεί κανείς να ανιχνεύσει τα σημάδια που πείθουν ότι το σχέδιο αυτό εξελίσσεται χωρίς τυμπανοκρουσίες, "υπόγεια και αθόρυβα". Όμως, ταυτόχρονα, μας προσκαλεί να πάρουμε κι εμείς μέρος σ' αυτή τη μεταμόρφωση. Δεν πρέπει να τρομάζει το γεγονός ότι λίγοι ανταποκρίνονται σ' αυτήν την πρόσκληση. Όπως μια μικρή ποσότητα από προζύμι μπορεί να ζυμώσει όλο το ζυμάρι (Α' Κορ. 5,6), έτσι και όσοι εμπιστεύονται το Θεό, με τον προσωπικό τους αγώνα μπορούν να αλλάξουν τον εαυτό τους, να μεταμορφώσουν την κοινωνία και να συστρατευθούν στο όραμα μιας "καινούριας γης και ενός καινούριου ουρανού" (Αποκ. 21,1 εξ.).

ΤΙ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΞΕΧΑΣΩ

- **Ο κόσμος και ο άνθρωπος είναι "ποίημα" της ελευθερίας και της αγάπης του Θεού. Τίποτα δεν έγινε τυχαία, όλα δημιουργήθηκαν με έναν συγκεκριμένο σκοπό.**
- **Ο Θεός δεν στέκεται ξένος προς την ανθρώπινη ιστορία, αλλά, χωρίς να προαποφασίζει τη μοίρα των ανθρώπων, παρεμβαίνει μέσα σ' αυτή για να ολοκληρώσει το σχέδιό του. Καλεί μάλιστα τον άνθρωπο να συμμετέχει ενεργά στο σχέδιο αυτό.**
- **Ο άνθρωπος έχει τεράστια ευθύνη ως υπεύθυνος διαχειριστής του κόσμου και ως συνδημιουργός του Θεού μέσα στην ιστορία. Οι αποφάσεις και οι πράξεις κάθε ανθρώπου, όσο "ασήμαντος" κι αν θεωρείται, επηρεάζουν την πορεία της ιστορίας.**
- **Η ιστορία τελικά είναι συνδημιουργία Θεού και ανθρώπου με στόχο την ανακαίνιση και τη μεταμόρφωση όλου του κόσμου σε Βασιλεία του Θεού.**

- **Η νοοτροπία:** "δεν γίνεται τίποτα, δεν αλλάζει ο κόσμος" εξυπηρετεί τελικά αυτούς που δε θέλουν να αλλάξει τίποτα. Ο πιστός, όμως, γνωρίζει ότι όλα μπορούν να αλλάξουν γιατί κυρίαρχος της ιστορίας είναι ο ίδιος ο Θεός.

ΕΧΟΥΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΥΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ;

1. Πώς κρίνεις την άποψη ότι ο Θεός όταν δημιουργούσε τον κόσμο και τον άνθρωπο "έπαιξε ζάρια"; Είμαστε άραγε μια τυχαία ζαριά μέσα στο σύμπαν;
2. "Σιγά μη νοιάζεται ο Θεός για τη δική μου προσωπική ιστορία", λένε κάποιοι. Θα ήθελες να πιστεύεις σε έναν τέτοιο Θεό; Γιατί;
3. Με την τόση κακία, υποκρισία, αδικία και εκμετάλλευση που κυριαρχεί στον κόσμο, πώς μπορούμε να τραγουδάμε "τα θέλουμε όλα και τα θέλουμε τώρα"; Μπορούμε εμείς να αλλάξουμε τον κόσμο; Πώς;
4. Η Βασιλεία του Θεού είναι μια πραγματικότητα που έχει ήδη ξεκινήσει, αλλά και ένα όραμα που θα ολοκληρωθεί στο τέλος της ιστορίας. Πώς φαντάζομαι εγώ προσωπικά το περιεχόμενό της;

25

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΝΑ ΕΠΙΛΕΞΩ ΕΝΑΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ

Σκοπός αυτής της διδακτικής ενότητας είναι:

- **Να κατανοήσετε τη σημασία της ελευθερίας στη θρησκευτική πίστη.**
- **Να αντιληφθείτε τη σημασία της ελευθερίας στην επιλογή ενός τρόπου ζωής όπως τον προτείνει η Εκκλησία.**

«Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖτω μοι».

Ματθ. 16,24

«Τότε ο Ἰησοῦς εἶπε στους μαθητές του: «Ὅποιος θέλει να με ακολουθήσει, ας ἀπαρνηθεῖ τον εαυτό του, ας σηκώσει το σταυρό του και ας με ἀκολουθεῖ»

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

**ελευθερία,
επιλογή,
εμπειρία,
τρόπος ζωής**

Α. Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΥΨΙΣΤΟ ΑΓΑ- ΘΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

Αν γράφτηκε αυτό το βιβλίο, γράφτηκε για να καταλήξει σ' αυτό το τελευταίο μάθημα. Γιατί η σημασία που δίνει η Ορθοδοξία στην υπόθεση της ελευθερίας είναι μέγιστη και μοναδική. Για το λόγο αυτό έγινε άνθρωπος ο ίδιος ο Θεός. Τι εννοεί με τη λέξη ελευθερία; Είναι αυτό που έδειξε ο Χριστός με τη ζωή του. Ήρθε με δική του ελεύθερη απόφαση κοντά στους ανθρώπους, υπάκουσε στο θέλημα του Πατέρα του, σήκωσε τον Σταυρό του και κατάργησε τον θάνατο με την Ανάστασή του, δείχνοντας έτσι πως είναι ελεύθερος από τη φθορά. Η ελευθερία λοιπόν δεν είναι να κάνει κανείς ό,τι θέλει, αλλά να αποδεχθεί τη σκληρή ζωή του και να τη μεταμορφώσει, ανασταίνοντας έναν άλλο εαυτό. Αυτό σημαίνει ότι θα υποτάξει στην αλήθεια το θέλημά του, θα γίνει ελεύθερος από τα πάθη του και τη μιζέρια της ζωής, θα αγαπήσει βαθιά το Θεό, τους άλλους, τη φύση, την εργασία και θα ασκείται καθημερινά σε ό,τι καλό και ωραίο έχει δοθεί από το Θεό στον άνθρωπο. Ένας εραστής του «κάλλους», της ομορφιάς της ζωής, με τον δικό του, τον προσωπικό του τρόπο, είναι ελεύθερος, ό,τι κι αν κάνει είτε είναι πάνω στα μηχανήματά του, στα γρανάζια της μηχανής του, στο σχεδιαστήριό του, στο γραφείο του είτε στέκει κοντά σε ένα αγαπημένο του πρόσωπο είτε χρειαστεί να αντιμετωπίσει την ανεργία είτε έχει πετύχει πολλά οφέλη στη ζωή του. Εκείνο που έχει σημασία είναι να ασκείται καθημερινά στην προσωπική του ελευθερία.

Β. Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΡΟΠΟΥ ΖΩΗΣ

Για να γίνουν τα παραπάνω πρέπει πρωταρχικά να αποδεχτεί ελεύθερα αυτόν τον τρόπο ζωής. Στο βιβλίο αυτό βλέπει κανείς πώς ερμηνεύτηκε από τις θρησκείες η ζωή, πώς ο Χριστιανισμός έκανε από μια ιστορική στιγμή και έπειτα τη μεγάλη του παρέμβαση στην ανθρώπινη ιστορία και τελικά πως η Ορθοδοξία προτείνει ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής. Στον καθένα απομένει να επιλέξει ελεύθερα αυτό που νιώθει ότι κατέχει την αλήθεια. Έχει σημασία να επιλέξει ελεύθερα, γιατί θα πορευτεί συνειδητά. Αν η Εκκλησία μας έχει από κάτι ανάγκη είναι οι συνειδητοποιημένοι άνθρωποι. Τα πρόσωπα που δεν είναι της ίδιας πίστης μ' εμάς είναι απόλυτα σεβαστά και αυ-

τό συμβαίνει όχι μόνο επειδή αυτό είναι η Παράδοση του τόπου μας, αλλά επειδή αυτόν τον τρόπο ζωής τον έχουν επιλέξει ελεύθερα και γίνεται σεβαστό από την Ορθοδοξία. Στην κίνηση αυτή κρύβεται η γνησιότητα. Δεν είναι προτίμηση ανάγκης, ούτε επιλογή μιας ιδεολογίας. Η Ορθοδοξία δεν είναι άλλωστε μια ιδεολογία, αλλά ένας τρόπος ζωής.

Γ. Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ

Όταν κανείς επιλέγει από νέος έναν τρόπο ζωής, όπως είναι αυτός που του προτείνει η ορθόδοξη παράδοση, χρειάζεται να κατανοήσει ότι θα πρέπει να σεβασθεί την όποια επιλογή θα κάνει ο άλλος, ο συνάνθρωπός του. Τις περισσότερες φορές, από την ίδια μας την οικογένεια μάς επιβάλλεται ένας τρόπος ζωής όπως τον θέλουν οι γονείς μας, το συγγενικό περιβάλλον, ο κοινωνικός περίγυρος, διάφοροι θεσμοί. Ποτέ δε μάς αφήνουν ή δε μάς βοηθούν να επιλέξουμε και ακόμα δε μάς μαθαίνουν να επιλέγουμε ελεύθερα αυτό που θα θέλαμε. Συνήθως μας το επιβάλλουν. Υπάρχουν περιβάλλοντα που θεωρούνται και χριστιανικά και επιβάλλουν τον τρόπο ζωής που νομίζουν ότι είναι ο χριστιανικότερος και ο καλύτερος. Αυτό δείχνει πόσο δύσκολο είναι να παραμένει κανείς πραγματικά ελεύθερος και να σέβεται απόλυτα την ελευθερία του άλλου. Ο θρησκευτικός ζήλος αναδεικνύει πολλούς χριστιανούς πιο αυστηρούς και από το Θεό, γι' αυτό και υπάρχουν πολλοί δήθεν «πιστοί» που δεν σέβονται την οποιαδήποτε ιδιαιτερότητα του άλλου είτε θρησκευτική είτε κοινωνική. Μαθαίνοντας να σεβόμαστε την ελευθερία των άλλων δείχνουμε την επιθυμία μας να γινόμαστε όλο και πιο ελεύθεροι και να θέλουμε να μοιάσουμε στο Χριστό που μας «ελευθέρωσε με τη δική του ελευθερία».

Δ. Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΙΝΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΣ

Αν, λοιπόν, καλείται ο άνθρωπος να επιλέξει ελεύθερα τον τρόπο που θα ήθελε για να ζει, πόσο η Εκκλησία τον βοηθάει σε μια τέτοια ελεύθερη απόφαση;

Η εμπειρία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στηρίζεται στον λόγο του Ευαγγελίου. Ο μαθητής του Χριστού Φίλιππος, όταν ήταν πρόσφατη η γνωριμία του με τον Ιησού, δρόμκε τον φίλο του τον Ναθαναήλ και του είπε: "Βρήκαμε το Μεσσία». Ο Ναθαναήλ είχε επιφυλάξεις, μη όντας πνευματικά ελεύθερος. Και είχε επιφυλάξεις, επειδή όσοι κατά-

γονταν από τη Ναζαρέτ, όπως ο Ιησούς, κατά την άποψη του λαού δεν είχαν καλό όνομα. Η απάντηση του Φίλιππου σ' αυτή τη νοοτροπία ήταν: «έρχου και ίδε». Τον απελευθέρωσε δηλαδή από τη νοοτροπία της κοινής γνώμης, που ήταν φαλκιδευμένη από προκαταλήψεις της εποχής αλλά και κάθε εποχής και του πρότεινε να δοκιμάσει, να έχει εμπειρία της κοινής ζωής με το Χριστό.

Αυτή ακριβώς είναι η πρόταση της Εκκλησίας: Να απελευθερωθεί ο άνθρωπος από προκαταλήψεις και από τη μιζέρια και να ζήσει τη σχέση του με το Θεό, τους αγίους του και τους συνανθρώπους του σε κλίμα αγάπης, απλότητας και καθημερινής αλλαγής της ζωής του. Η πρόταση της Εκκλησίας δεν είναι πρόταση αποδοχής μιας ιδεολογίας ή μιας απλής διδασκαλίας, αλλά πρόκληση σε εμπειρία της ελευθερίας, για να μπορεί ο κάθε άνθρωπος να λογίζεται ολοένα και πιο ολοκληρωμένος.

ΤΙ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΞΕΧΑΣΩ

- **Η ελευθερία είναι το ύψιστο αγαθό.**
- **Έχει σημασία να γνωρίσω σε βάθος την πίστη και την παράδοσή μου και να την επιλέξω ελεύθερα και συνειδητά.**
- **Ελεύθερος είναι αυτός που σέβεται και τη διαφορετικότητα του άλλου.**
- **Η Εκκλησία στην ουσία της έχει μόνο απελευθερωτικό λόγο κατά το πρότυπο του Χριστού.**

ΕΧΟΥΝ ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΥΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ;

1. Πόσο ο άνθρωπος και ιδιαίτερα ο νέος δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στο θέμα της ελευθερίας;
2. Αντιμετωπίζει ένας νέος σήμερα πρόβλημα στην ελεύθερη επιλογή τρόπου ζωής;
3. Ως ποιο σημείο μπορείς να σεβαστείς την ιδιαιτερότητα και διαφορετικότητα του άλλου;
4. Πιστεύεις ότι ο λόγος της Εκκλησίας είναι απελευθερωτικός; Αιτιολόγησε την απάντησή σου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγουρίδου Σ. Χ.,** Γιατί σταυρώθηκε ο Χριστός; (Ερμηνείες περί τον θάνατον του Χριστού από τους συγγραφείς της Καινής Διαθήκης), Αθήνα, 1990.
- Αλαχιώτη Σταμ. Ν.,** Η πρόκληση των γονιδίων, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 1999.
- Αρσενίου αρχιμ.,** Η αγιότητα και ο πολιτισμός της πληροφορίας, Αθήνα, εκδ. Αρμός, 1984.
- Βασιλειάδη Π.,** Βιβλικές ερμηνευτικές μελέτες, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρνάρας, 1988.
- Βουδιστικά κείμενα,** Αθήνα, εκδ. Imago, 1984.
- Γεροντικό,** Αθήνα, εκδ. Αστήρ, 1970.
- Γιανναρά Χρ. Ελευθερία του ήθους,** Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 1972.
- Γιέδτις Αθαν.,** Χριστός αρχή και τέλος, Αθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, 1983.
- Ευδοκίμωφ Παύλου,** Η πάλη με τον Θεόν, Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1991.
- Ζηζιούλα Ιωάν.,** Θέματα Εκκλησιολογίας (πανεπιστ. παραδόσεις), Θεσσαλονίκη 1991.
- Ζηζιούλα Ιωάν.,** Η κτίση ως Ευχαριστία. Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας, Αθήνα, εκδ. Ακρίτας 1992.
- Καρδαμάκη Μιχαήλ Σ.,** Η σοφία λέγει, Αθήνα, εκδ. Αρμός,
- Καριώτογλου Αλέξ.,** Κουβεντιάζοντας για την πίστη σήμερα, Αθήνα, εκδ. Αρμός, 1992.
- Κεσελόπουλου Ανέστη,** Πάθη και αρετές στην διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, Αθήνα, εκδ. Δόμος, 1986.
- Κλεμάν Κατρίν,** Το παιχνίδι των θεών, Αθήνα, εκδ. Ψυχογιός, 1999.
- Κλεμάν Ολιβιέ,** Βυζάντιο και Χριστιανισμός, Αθήνα, εκδ. Μήνυμα, 1985.
- Κλεμάν Ολιβιέ,** Η αλήθεια ελευθερώσει νμάς, Αθήνα, εκδ. Ακρίτας, 1997.
- Μαντζαρίδη Γεωργ. Ι.,** Χριστιανική Ηθική, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρνάρα, 1991.
- Ματσούκα, Νίκου Α.,** Δογματική και Συμβολική Θεολογία, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρνάρα, 1985.
- Μπαγκαδάτ Γκιτά,** Αθήνα, εκδ. Δωδώνη, 1966.
- Μπερντιάεφ Ν.,** Έρως και γάμος, Αθήνα, εκδ. Αθηνά, 1972.
- Νέλλα Παναγ.,** Ζώνον θεούμενον, Αθήνα, εκδ. Αρμός, 1992.
- Παπαθανασίου Θ. Β.,** Η εργασία κατά την χριστιανική αντίληψη, Ιωάννινα, 1980.
- Πασσάκου Δημ. Κ.,** Ευχαριστία και Ιεραποστολή. Κοινωνιολογικές προϋποθέσεις της Παύλειας θεολογίας, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1997.
- Πορτελάνου Σταμ. Α.,** Η πνευματική τελείωση του ανθρώπου. Στάδια πνευματικών μεθελικιώσεων κατά τον Άγιο Συμεών το Νέο Θεολόγο, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρνάρα, 1998.
- Ρηγοπούλου Β. (έκδ.),** Λανσαϊκόν, Θεσσαλονίκη 1997.
- Σλαϊερχμάχερ Φρ.,** Για τη θρησκεία (μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης), Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1997.
- Σμέμαν Α.,** Η Εκκλησία προσευχομένη. Εισαγωγή στη Λειτουργική Θεολογία (μτφρ. π. Δ. Β. Τζέρπου), Αθήνα, εκδ. Ακρίτας, 1991.
- Σύναξη,** τριμηνιαία έκδοση σπονδής στην Ορθοδοξία, Αθήνα.
- Το ιερό Κοράνι,** Αθήνα, εκδ. Δημιουργία, 1992.
- Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών,** Αθήνα, εκδ. Αστήρ, 1961.
- Φλωρόφσχυ Γ.,** Το Σώμα του ζώντος Χριστού. Μια Ορθόδοξος ερμηνεία της Εκκλησίας (μτφρ. Ι. Κ. Παπαδόπουλου), Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1981.
- Φλωρόφσχυ Γ.,** Χριστιανισμός και πολιτισμός (μτφρ. Ν. Πουρνάρα), Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρνάρα, 1982.
- Ware Κάλλιστος,** Η Ορθόδοξη Εκκλησία, Αθήνα, εκδ. Ακρίτας, 1996.
- Οι μεταφράσεις των αγιογραφικών κειμένων είναι παρμένες από την έκδοση της Αγίας Γραφής (Ελληνική Βιβλική Εταιρεία, 1997).

